

**Ἐντι-πατερικὴ ἢ συμμετοχὴ τοῦ πατριάρχου κ. Βαρθολομαίου
στὴν Ἐθνικὴ Ἐορτὴ τῆς Παπικῆς Ῥώμης**

Ἡ Αἵρεσις τοῦ Παπισμοῦ καὶ ἡ σύγχρονη οἰκουμενιστικὴ προσέγγισις Ἐορθοδόξων καὶ Παπικῶν*

Ἱερομονάχου Κλήμεντος Ἀγιοκυπριανίτου

Μέρος Α΄.

α. Τὸ Κριτήριον Ἀληθείας στὴν Ἐκκλησία Τὸ παράδειγμα τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ

1. Ἐκκλησία καὶ Ἀλήθεια

ΟΠΩΣ εἶναι γνωστό, τὴν Κυριακὴ τῆς Ἐορθοδοξίας διαβάζουμε στοὺς Ναοὺς τὸ λεγόμενο «*Συνοδικὸν τῆς Ἐορθοδοξίας*», τὶς Ἀποφάσεις δηλαδὴ τῆς Ἁγίας Ἐβδόμης Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἢ ὁποία κατετρόπωσε τὴν Εἰκονομαχίαν, καὶ ἐπίσης τὶς Ἀποφάσεις τῶν λεγομένων Ἐσυχαστικῶν Συνόδων τοῦ 14 αἰῶνος, οἱ ὁποῖες προσετέθησαν στὸ «*Συνοδικὸν*» τῆς λαμπρᾶς αὐτῆς ἡμέρας τοῦ θριάμβου τῆς Ἐορθοδοξίας.

Ψυχὴ τῶν Ἐσυχαστικῶν αὐτῶν Συνόδων ἦταν ὁ Ἅγιος Γρηγόριος

ὁ Παλαμᾶς, Ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης, ὁ μέγας «κῆρυξ τῆς Χάριτος» καὶ τοῦ Θεοῦ Φωτός.

Παράλληλα, γνωρίζουμε ὅτι ἡ Β΄ Κυριακὴ τῶν Νηστειῶν εἶναι ἀφιερωμένη στὴν μνήμη τοῦ μεγάλου αὐτοῦ Ἀγίου, ὡς δεύτερος ἑορτασμός του μετὰ ἀπὸ αὐτὸν τῆς κοιμήσεώς του τῆς 14ης Νοεμβρίου. Ἡ καθιέρωσις δευτέρας ἑορτῆς του μαρτυρεῖ γιὰ τὴν ἰδιαίτερη σπουδαιότητα τοῦ ἔργου του καὶ τῆς διδασκαλίας του, ὥστε νὰ θεωροῦνται αὐτὰ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία ὡς **μία δευτέρα νίκη τῆς Ὁρθοδοξίας**¹.

Στὸ «*Συνοδικὸν τῆς Ὁρθοδοξίας*» ἐπαναλαμβάνεται ἡ προτροπὴ νὰ πιστεύουμε καὶ νὰ ὁμολογοῦμε ὅλοι οἱ Ὁρθόδοξοι «*κατὰ τὰς τῶν Ἀγίων θεοπνεύστους Θεολογίας καὶ τὸ τῆς Ἐκκλησίας εὐσεβὲς φρόνημα*»².

Πιστεύοντες καὶ ὁμολογοῦντες ὅπως καὶ ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς, θὰ παραμένουμε μὲ ἐλπίδα σωτηρίας στὴν Ἐκκλησία, ἡ Ὅποία εἶναι «*στύλος καὶ ἐδραῖωμα τῆς Ἀληθείας*»³, Σῶμα τοῦ ζώντος Χριστοῦ.

Ὁ ἴδιος ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς διακηρύσσει ὅτι ὁ Κύριός μας «*ἐνῶ εἶναι προαιώνιος Θεός, ἔγινε δι' ἡμᾶς καὶ θεολόγος, ὁ ὁποῖος ἐνῶ εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἀλήθεια, κατέστη ἀπὸ φιλανθρωπίαν πρὸς χάριν μας κῆρυξ τῆς ἀληθείας, ὁ ὁποῖος ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον διὰ τοῦτο ἀκριβῶς, διὰ νὰ μαρτυρήσῃ χάριν τῆς ἀληθείας, τοῦ ὁποίου τὴν ἀληθινὴν φωνὴν ἀντιλαμβάνεται ὅποιος εἶναι ἀπὸ τὴν μερίδα τῆς ἀληθείας καὶ ζητεῖ αὐτὴν πραγματικά*»⁴.

Ὁ Χριστός μας λοιπὸν εἶναι «ἡ Ἀλήθεια»⁵, ἡ Πηγὴ καὶ ὁ Κῆρυξ τῆς Ἀληθείας⁶, οἱ δὲ Ἅγιοί Του εἶναι οἱ «*μάρτυρες τῆς ἀληθοῦς Πίστεως*»⁷, ὡς Χριστοφόροι καὶ Πνευματοφόροι. Τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, «*τὸ Πνεῦμα τῆς Ἀληθείας*»⁸, ὠδήγησε μὲ τὴν κάθοδό Του τὴν Πεντηκοστὴ τοὺς Ἀποστόλους «*εἰς πᾶσαν τὴν Ἀλήθειαν*»⁹, τοὺς ἀπεκάλυψε τὸ πλήρωμα τῆς ἀληθείας.

Κατὰ τὸν Ἅγιο Γρηγόριο τὸν Παλαμᾶ, «*οἱ τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, τῆς ἀληθείας εἰσὶ καὶ οἱ μὴ τῆς ἀληθείας ὄντες, οὐδὲ*

τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας εἰσί»¹⁰. Μετοχή στήν Ἐκκλησία σημαίνει σύνδεσμο μέ τήν ἀλήθεια, κοινωνία μέ τήν θεία καί θεοποιό Χάρι, ζωῆ ἐντὸς τῆς κοινωνίας τῆς θεώσεως, ἐνῶ ἀντίθετα διακοπή κοινωνίας μέ τήν Ἀλήθεια, σημαίνει ἔκπτωσιν ἀπὸ τήν Ἐκκλησία¹¹.

Γι' αὐτὸ καὶ «*ἡ ἀμαρτία κατὰ τῆς ἀληθείας εἶναι ἡ χειρότερη ἀπ' ὅλες*» καὶ ἀπὸ αὐτὴν δὲν ἐξαιρεῖται κανεὶς, οὔτε καὶ οἱ διάδοχοι τῶν Ἀποστόλων, οἱ Ἐπίσκοποι: «*ἂν εἶναι πιστοὶ στήν Παράδοσι καὶ πράττουν σύμφωνα μέ τήν ὅλη Ἐκκλησία,... τότε παραμένουν στήν ἀλήθεια. Ἄν ἐγκαταλείπουν τήν Ὁρθοδοξία, τότε χάνουν ὄχι μόνον τήν αὐθεντία τους, ἀλλὰ καὶ τὴν ἴδια τὴν θέσι τους ὡς Χριστιανοὶ καὶ οἱ ἀναθεματισμοὶ τους δὲν ἔχουν ἰσχύν· ὄχι μόνον ἐπίσκοποι, ἀλλὰ καὶ ὀλόκληρες τοπικὲς ἐκκλησίες μπορεῖ νὰ παρεκτραποῦν ἀπὸ τὴν ὁδὸ τῆς ἀληθείας*»¹².

2. Τὸ κριτήριον Ἀληθείας στήν Ἐκκλησία

Η **ΥΠΕΡΤΑΤΗ** αὐθεντία καὶ ἰκανότητα πρὸς διάκρισιν τῆς ἀληθείας στήν πίστι εἶναι ἐμπιστευμένη στήν ἴδια τὴν Ἐκκλησία¹³.

Ἡ δὲ Οἰκουμενικὴ Σύνοδος εἶναι τὸ κανονικὸ καὶ χαρισματικὸ ὄργανο ἐκφράσεως καὶ μαρτυρίας τῆς συμφωνίας τῶν τοπικῶν Ἐκκλησιῶν στήν Ἀλήθεια καὶ ὄχι κάποια αὐθεντία ἐξ ἑαυτῆς, ἐξω καὶ πάνω ἀπὸ αὐτὴς¹⁴. Γι' αὐτὸ καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα καὶ ἡ Ἐκκλησία ποὺ καθοδηγεῖται ἀπὸ Αὐτὸ θὰ κρίνουν ἂν μία Σύνοδος, ποὺ καλεῖται ἔτσι, εἶναι ὄντως Οἰκουμενικὴ ἢ ὄχι.

Τὸ **ἀλάθητο** τῆς Ἐκκλησίας εἶναι τελικῶς πάντοτε τὸ **ἀλάθητο τοῦ Πνεύματος τῆς Ἀληθείας μόνον**¹⁵, τὸ Ὅποιο κατοικεῖ σὲ ὅλον τὸν Ὄργανισμό τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὁμιλεῖ μέσῳ τῶν γνησίων φορέων Του, δηλαδὴ κυρίως καὶ πρωτίστως μέσῳ τῶν Ἀγίων.

Ἐπειδὴ ἡ Ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἐνότητα Πίστεως καὶ ὄχι διοικητικὴ, γι' αὐτὸ καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, ποὺ διαμένει στήν Ἐκκλησία διαπαντὸς καὶ εἶναι ὁ ἔσχατος Κριτής, ὁμιλεῖ ὄχι μόνον μέσῳ αὐτῶν ποὺ ἔχουν τὸ χάρισμα τῆς διδασκαλίας, δηλαδὴ κατ' ἐξοχὴν τῶν Ἐπισκόπων, ἀλλὰ καὶ μέσῳ κάθε πιστοῦ μέλους τῆς Ἐκκλησίας, ποὺ

βιώνει την οργανική αλήθεια Της¹⁶ με την αγία ζωή του, διακρινόμενο για την αγάπη, την ταπείνωση και την έλλογη ύπακοή του. **Όλοι οι πιστοὶ ἀνεξαιρέτως εἶναι ὑπεύθυνοι γιὰ τὴν Ἀλήθεια μέσα στὴν Ἐκκλησία** καὶ τοὺς ἀφοροῦν προσωπικὰ ὅλες οἱ λεπτομέρειες τῆς ζωῆς της¹⁷.

3. Ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς, Λατῖνοι καὶ Λατινόφρονες

ΕΤΗΝ ἐποχή του ὁ Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς ἀντιμετώπισε τὴν αἵρεσι τοῦ Παπισμοῦ. Ὁ Ἅγιος θεολογοῦσε «ἀσφαλῶς»¹⁸ ἐπειδὴ εἶχε ἐμπειρία Θεώσεως, δηλαδὴ ὑπερφυᾶ ἔνωσι μετὸ ὑπερφυᾶς θεῖον Φῶς, καὶ ὄχι ἐπειδὴ ἀπλῶς εἶχε θεωρητικὴ γνῶσι τῶν δογμάτων τῆς Πίστεως, καὶ γιὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἦταν ἕνας γνήσιος καὶ πραγματικὸς φορέας καὶ μάρτυρας τῆς Ἀληθείας.

Ἀντιμετωπίζοντας ὁ Ἅγιος τὴν Λατινικὴ αἵρεσι τῆς Ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ (*Filioque*), περὶ τῆς ὁποίας θὰ ἀναφερθοῦμε σὲ λίγο, παρομοιάζει τὴν πτώσι στὴν κακοδοξία τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν **πτώσι τοῦ ἐλέφαντα**, ὁ ὁποῖος ὅταν πέση δὲν μπορεῖ νὰ ἐγερθῆ λόγῳ τῆς παχυσαρκίας του. Καὶ ὁ μὲν ἐλέφαντας πέφτει ἐξ αἰτίας τοῦ ὑπερβολικοῦ του βάρους, οἱ δὲ Λατῖνοι ἔπεσαν ἐξ αἰτίας τοῦ ἀνιάτου πάθους τοῦ **«τύφου»** (ἐπάρσεως, ἀλαζονείας), ποὺ εἶναι ἰδιαιτέρο κρίμα μόνον τοῦ πονηροῦ, ἐξ αἰτίας τοῦ ὁποίου καὶ ἐκεῖνος εἶναι ἀνιάτος εἰς τοὺς αἰῶνες¹⁹.

Ἄν οἱ Λατῖνοι ἀπωθήσουν τὸν τύφο καὶ ζητήσουν θεραπεία, θὰ τοὺς προσφέρουμε τὰ θεόπνευστα λόγια ὡσὰν προβοσκίδες, λέγει ὁ Ἅγιος, ὥστε νὰ τοὺς σηκώσουμε καὶ νὰ τοὺς στήσουμε ὀρθίους μετὴν διακράτησι τοῦ κανόνος τῆς εὐσεβείας. Ἐκείνους ὅμως ποὺ κατάκεινται ἐκουσίως, ἐπιλέγει ὁ Ἅγιος, τίποτε δὲν μπορεῖ νὰ τοὺς βοηθήσῃ, ἔστω κι ἂν τὸ φάρμακο γιὰ τὴν ψευδοδοξία τοὺς παρασκευασθῆ καὶ προσφερθῆ ἀπὸ τοὺς οὐρανίους νόας, δηλαδὴ τοὺς Ἁγίους Ἀγγέλους¹⁹.

Ὅταν ἀργότερα ὁ ἀντίπαλος τοῦ Ἁγίου μοναχὸς Βαρλαάμ ὁ

Καλαβρός ἐστράφη ἐναντίον τῆς Θεολογίας τοῦ Ἡουχασμοῦ, τότε ὁ Ἅγιος τὸν ἀντέκρουσε καὶ τὸ θέμα ἔφθασε σὲ Σύνοδο στὴν Κωνσταντινούπολι τὸ 1341, ὅπου ὁ Ἅγιος δικαιώθηκε.

Λίγο ἀργότερα ὁμως, σὲ ἐποχὴ ἐντόνων πολιτικῶν διαταραχῶν, ὁ ἀντιηουχαστῆς καὶ λατινόφωνος Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἰωάννης Καλέκας ὑπαναχώρησε καὶ ἐστράφη κατὰ τοῦ Ἁγίου. Ὁ Ἅγιος φυλακίσθηκε καὶ ὄντας δέσμιος ἀνεθεματίσθη, διότι διέκοψε τὸ μνημόσυνο τοῦ πεπτωκότος Πατριάρχου²⁰, χωρὶς φυσικὰ νὰ ἀναμένῃ προηγουμένως κάποια ἄλλη Σύνοδος νὰ καταδικάσῃ τοῦτον. Ἡ θέσις τοῦ Ἁγίου εἶναι σαφής: ἐφ' ὅσον οἱ ποιμένες τῆς Ἐκκλησίας ἀπομακρύνονται ἀπὸ τὴν Ἀλήθεια, παύουν νὰ ἐκπροσωποῦν τὸν Χριστὸ καὶ τὴν Ἀλήθεια. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θυσιασθῇ τὸ προφητικὸ χάρισμα τῶν γνησίων μελῶν τῆς Ἐκκλησίας ἐναντι τῶν ἀναξίων ἐκπροσώπων τῆς ἀποστολικῆς διαδοχῆς μέσα στὸν ἐκκλησιαστικὸ ὄργανισμό²¹.

Γιατί ὁμως ὁ Ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς θεωροῦσε τοὺς Παπικοὺς ὡς πεπτωκότας αἰρετικούς, ἀποκομμένους ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία καὶ ἐκτὸς τῶν ἱερῶν περιβόλων Τῆς²²;

Πότε καὶ πῶς ὁ Δυτικὸς Χριστιανισμὸς ἐξέπεσε ἀπὸ τὴν Ἀλήθεια τῆς Πίστεως καὶ ἄρα ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία;

Ἄς δοῦμε τὸ μεγάλο αὐτὸ θέμα μὲ κάθε δυνατὴ συντομία.

6. Ἡ αἰρετικὴ ἀπόκλισις τοῦ Δυτικοῦ Χριστιανισμοῦ

1. Τὸ λειτούργημα τοῦ Πέτρου καὶ τὸ λειτούργημα τοῦ Ἐπισκόπου στὴν Ἐκκλησία

ΣΤΑ πρῶτα Κεφάλαια τοῦ ἱεροῦ Βιβλίου τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων, ὁ Ἅγιος Ἀπόστολος Πέτρος φαίνεται νὰ ἔχη τὴν πρωτοβουλία καὶ τὸ προβάδισμα μεταξύ τῶν Ἀποστόλων στὰ ἱεροσόλυμα, χωρὶς ὁμως κάποια ἐξουσιαστικότητα· ὅλα τὰ ἔπρατταν οἱ Ἀπόστολοι ἀπὸ κοινοῦ καὶ ἐν συννενοήσει.

Ὁ Κύριός μας, ὁ Μοναδικὸς Ποιμὴν καὶ ἡ Πέτρα τῆς Πίστεως, ἔδωσε στὸν Ἀπόστολο Πέτρο τὴν ἐξουσία ἐπιτελέσεως τοῦ λειτουργήματός Του²³ καὶ αὐτὸ θεωρήθηκε ὡς μοναδικὸ ὑπόδειγμα γιὰ ὅλες τὶς μετέπειτα Χριστιανικὲς Ἐκκλησίες²⁴.

Ἔτσι, ὁ ἐπισκοπικὸς βαθμὸς ἐθεωρεῖτο ὡς μία συνέχεια σὲ κάθε Ἐκκλησία τοῦ λειτουργήματος ποὺ ὁ Πέτρος ἐπιτέλεσε στὰ Ἱεροσόλυμα. Ἡ ὁμολογία τοῦ Πέτρου²⁵, ἡ ἀληθινὴ Πίστι, εἶναι ἡ Πέτρα, στὴν ὁποία στηρίζεται ἡ Ἐκκλησία καὶ ὁ Ἐπίσκοπος εἶναι ὁ φύλακας καὶ ὁ διδάσκαλος αὐτῆς τῆς Πίστεως.

Ὁ Ἅγιος Κυπριανός, Ἐπίσκοπος Καρχηδόνος τὸν 7^ο αἰῶνα, ὑποστηρίζει ὅτι **τὸ ἐπισκοπᾶτο εἶναι ἓνα**, ἐξ αἰτίας τῆς ταυτότητος τῆς πίστεως –τῆς πίστεως τοῦ Πέτρου– ὅλων τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ **ὅλοι οἱ Ἐπίσκοποι ἴστανται σὲ μία Καθέδρα**, τὴν τοῦ Πέτρου, ἐξ αἰτίας τῆς ὁμολογίας τῆς ἀληθινῆς Πίστεως²⁶.

Ὁ Ἅγιος Γρηγόριος Νύσσης γράφει, ὅτι ὁ Κύριος «*διὰ Πέτρου ἔδωκε τοῖς ἐπισκόποις τὴν κλεῖδα τῶν ἐπουρανίων τιμῶν*»²⁷.

Ἡ διαδοχὴ καὶ ὁμολογία τοῦ Πέτρου εὐρίσκεται ὅπου διατηρεῖται ἡ ὀρθὴ πίστις καὶ γιὰ τὸν λόγο τοῦτο δὲν μπορεῖ αὐτὴ νὰ ὀρισθῆ σὲ ἓναν συγκεκριμένο γεωγραφικὸ χῶρο ἢ νὰ μονοπωληθῆ ἀπὸ μία μόνον Ἐκκλησία ἢ ἓνα μόνον ἄνθρωπο.

Ὁ Ἐπίσκοπος ἄλλωστε δὲν εἶναι διάδοχος κάποιου ἰδιαιτέρου Ἀποστόλου, ἀλλὰ ὅλων καὶ ἔχει μικρὴ σημασία τὸ ποιὸς ἵδρυσεν τὴν Ἐκκλησία, τῆς ὁποίας προΐσταται ἢ τὸ πότε αὐτὴ ἰδρύθηκε²⁸.

Κάθε ἐκκλησιαστικὴ Κοινότητα μὲ ἀληθινὸ Ἐπίσκοπο καὶ ἀληθινὴ Εὐχαριστία, ἔχει αὐθεντικὴ παρουσία τοῦ Χριστοῦ καὶ ἄρα κατέχει τὸ πλήρωμα τῆς Καθολικότητος, εἶναι Καθολικὴ Ἐκκλησία καὶ δὲν ὑπάρχει θεολογικῶς μία ἰδιαίτερη Ἐκκλησία ποὺ νὰ εἶναι πιὸ ἱκανὴ ἀπὸ τὶς ἄλλες στὴν διατήρησι τῆς πίστεως καὶ τῆς ὁμολογίας τοῦ Πέτρου.

Θὰ πρέπει νὰ τονίσουμε ὅτι **ὁ Πέτρος ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν Πίστι, ὄχι ἡ Πίστις ἀπὸ τὸν Πέτρο!** Ὅποιος διάδοχος τοῦ Πέτρου ἐκπέσει

τῆς ἀληθινῆς Πίστεως, χάνει κάθε προνόμιο τιμῆς πού ἀπορρέει ἀπὸ τὸ ὕψος τῆς θέσεώς του, ὅποιας περιωπῆς κι ἂν εἶναι αὐτή.

2. Τὸ Ρωμαϊκὸ πρωτεῖο τιμῆς στὴν Ἐκκλησία καὶ ἡ δυτικὴ παρέκκλισίς του

ΡΕΒΑΙΩΣ ὑπῆρχε στὴν Παράδοσι τῆς Ἐκκλησίας κάποια ἀπόδοσις **πρωτείου τιμῆς καὶ ὄχι νομικῆς ἐξουσίας** στὴν Ἐκκλησία τῆς Ρώμης. Καὶ τοῦτο ὄχι διότι ἐθεωρεῖτο ἔδρα τοῦ Πρωτοκορυφαίου τῶν Ἀποστόλων κατ' ἀποκλειστικὴν ἔννοιαν, ἀλλὰ διότι ἦταν ἡ πρωτεύουσα τῆς Αὐτοκρατορίας, εἶχε τὰ λείψανα τῶν Πρωτοκορυφαίων Ἀποστόλων, ἔχαιρε πληθυσμιακῆς ὑπεροχῆς καὶ ὁ Προκαθήμενός της ἦταν σύμβολο Ὁρθοδοξίας. Καμμία ἀπολύτως Σύνοδος δὲν καθώρισε κάποιο Ρωμαϊκὸ πρωτεῖο ἐξουσίας, πολὺ δὲ περισσότερο κάποιο Ρωμαϊκὸ δογματικὸ ἀλάθητο²⁹.

Στὶς Οἰκουμενικὲς Συνόδους μάλιστα ἡ γνώμη τοῦ Πάπα δὲν ἦταν ἡ καθοριστικὴ, ἡ δὲ Ἀγία ΣΤ' Οἰκουμενικὴ Σύνοδος δὲν ἐδίστασε νὰ ἀφορίσῃ τὸν Πάπα Ὀνώριο Β' γιὰ προσχώρησί του στὴν αἵρεσι τοῦ Μονοθελητισμοῦ.

Ἦδη ὁμως ἀπὸ τὸν Ε' αἰῶνα ἔχουμε τὰ σπέρματα τῆς διαμάχης περὶ τοῦ ἀκριβοῦς ρόλου πού ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρώμης ἐπρόκειτο νὰ παίξῃ. Στὴν Δύσι ἄρχισε νὰ ἀναπτύσσεται σταδιακὰ ἡ ἄποψις, ὅτι ἡ Ρώμη, τὸ κέντρο τοῦ δυτικοῦ Χριστιανισμοῦ, ἦταν ἡ μόνη ὄντως ἀποστολικὴ Ἐκκλησία καὶ ἄρα ἔχαιρε ἐνὸς πρωτείου ἀμέσου ἀποστολικῆς καὶ θείας προελεύσεως ἐναντι τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν.

Ἐφ' ὅσον ὁ Πέτρος, ὅπως λανθασμένα ἐπιστεύετο, ἔλαβε ἀπὸ τὸν Κύριο πρωτεῖο ἐξουσίας πρὸς διακυβέρνησιν ὅλης τῆς Ἐκκλησίας, ἄρα καὶ ὁ διάδοχός του στὴν Ρώμη μόνον καὶ ὄχι κάπου ἄλλοῦ, κατεῖχε τὰ προνόμια αὐτοῦ τοῦ μοναδικοῦ λειτουργήματος³⁰.

Ἡ νέα αὐτὴ ἐκκλησιολογικὴ τάσις ἦταν φυσικὰ ἀπαράδεκτη γιὰ τὴν Ἀνατολή, ἐφ' ὅσον κατ' αὐτὴν μόνον οἱ Σύνοδοι μποροῦσαν νὰ ὀρίσουν

τὴν ἀκριβῆ σημασία καὶ λειτουργία τοῦ πρωτείου τῆς Ρώμης, τὸ ὁποῖο ὑπέκειτο στὴν συμφωνία καὶ τὸν ἔλεγχο τῶν ἄλλων Ἐκκλησιῶν³⁰.

Τὸν Θ´ αἰῶνα ἡ ἔντασις ποῦ ὑπέβοσκε ἦλθε στὴν ἐπιφάνεια καὶ μετετράπη σὲ ἀνοικτὴ ρῆξι.

Τὸ *πολιτικὸ γεγονός*, ποῦ προκάλεσε τὴν σύγκρουσι Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ἦταν ἡ ἴδρυσις τῆς Φραγκικῆς Αὐτοκρατορίας τοῦ Καρλομάγνου στὴν Δύσι. Οἱ Φράγκοι θεώρησαν ὅτι ἀποκατέστησαν τὴν Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία στὴν Δύσι καὶ ὅταν ἀπέτυχαν νὰ πάρουν τὴν ἔγκρισι καὶ ἀναγνώρισι τῆς Αὐτοκρατορικῆς Κυβερνήσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀπεφάσισαν νὰ ἐκδικηθοῦν.

Ἔτσι ἔπλασαν τὴν κατηγορία τῆς αἰρέσεως κατὰ τῆς Ἀνατολῆς, ὥστε νὰ φανῆ ὅτι αὐτοὶ ἦσαν οἱ νόμιμοι διάδοχοι τῆς Ρωμαϊκῆς Βασιλείας, γινόμενοι οἱ ἴδιοι αἰρετικοὶ διὰ τῆς εἰσαγωγῆς αἰρέσεως!

Μὲ συνόδους τους τὸ 794 καὶ τὸ 809, *χωρὶς τὴν ἔγκρισι τοῦ Πάπα*, ἀπέρριψαν τὴν Ἁγία Ζ´ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο καὶ ἐπίσης καθώρισαν νὰ ἀναγινώσκειται τὸ Σύμβολον τῆς Πίστεως μὲ μία προσθήκη: ὅτι τὸ Ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορεύεται ὄχι μόνον ἐκ τοῦ Πατρός, τῆς μόνης Ἀρχῆς καὶ Αἰτίας στὴν Θεότητα, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, τὸ γνωστὸ *Filioque*, καὶ μάλιστα θεώρησαν τοῦτο ὡς ἄρθρον πίστεως ἀναγκαῖο γιὰ τὴν σωτηρία καὶ ἀφώρισαν ὅσους δὲν θὰ τὸ ἐδέχοντο³¹!

Οἱ Πάπαι τῆς Ρώμης, οἱ ὁποῖοι ἔστεψαν ἐξ ἀνάγκης τὸν Καρλομάγνο αὐτοκράτορα τὸ 800, ἀντέδρασαν ἀρχικῶς στὴν προσθήκη καὶ ἀπαγόρευσαν τότε τουλάχιστον αὐστηρῶς τὴν υἱοθέτησί της στὴν Ρώμη.

3. Τὸ *Filioque*

 ΘΙΞΟΥΜΕ ἐδῶ τὸ μεγάλο καὶ δύσκολο αὐτὸ θέμα ἐντελῶς ἐπιγραμματικά³².

Στὸ λατινόφωνο μέρος τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶχαμε σὲ μερικοὺς διδασκάλους τὴν ἐμφάνισι τῆς διδασκαλίας, ὅτι τὸ Ἅγιον Πνεῦμα ἐκπορεύεται καὶ ἐκ τοῦ Υἱοῦ, ἐξ αἰτίας δύο κυρίως λόγων:

Πρώτον, υπήρχε μία άδυναμία κατανόησης της **ουσιώδους διαφοράς** μεταξύ του αιώνιου έσωτερικού τρόπου ύπαρξεως του Τριαδικού Θεού, όπου το Άγιον Πνεύμα έκπορεύεται μόνο από τον Πατέρα, και της άποκαλύψεως του Τριαδικού Θεού στην ιστορία δια της ένσαρκώσεως του Λόγου για την σωτηρία του κόσμου, όπου το Άγιον Πνεύμα πέμπεται ή άποστέλλεται και από τον Υιό. Άλλο, όμως, αιώνια Έκπόρευσις, άλλο έν χρόνω πέμψις. Το ότι ο Υιός πέμπει το Άγιον Πνεύμα, δέν σημαίνει καθόλου ότι το έκπορεύει επίσης αιώνιως.

Και **δεύτερον**, υπήρχε στους δυτικούς αυτούς διδασκάλους ή έπιθυμία διερευνήσεως της Ουσίας του Θεού, και της συλλήψεως και κατανόησης, δια της λογικής, του μυστηρίου της Γεννήσεως του Υιού και της Έκπορεύσεως του Άγίου Πνεύματος, με την βοήθεια αναλογιών δανεισμένων από τον κτιστό κόσμο, σύμφωνα με φιλοσοφικές άρχές.

Η νέα αυτή διδασκαλία γινόταν άνεκτη από τους Όρθοδόξους, με την προϋπόθεσι ότι έσήμαινε, ότι το Άγιον Πνεύμα πέμπεται ή άποστέλλεται και έκ του Υιού, και όχι ότι το Άγιον Πνεύμα έχει ως αίτια της αιώνιου ύπαρξεώς Του, της Έκπορεύσεώς Του δηλαδή, **και** την Υπόστασι του Υιού· διότι, στην δεύτερη αυτή καθαρά αίρετική περίπτωσηι, θα είχαμε αλλοίωσι του Όρθοδόξου Δόγματος περι Άγίας Τριάδος, το όποιο άποτελεϊ την βάση της Πίστεώς μας.

Έπίσης, ή νέα διδασκαλία ήταν άνεκτη όσο δέν διεκδικούσε παγκόσμια αύθεντία και έπιβολή, δια της εισαγωγής της στο Σύμβολο της Πίστεως. Το *Filioque* άν εισαχθή στο Σύμβολο της Πίστεως, άποκτά άμέσως **μόνον** αίρετική σημασία.

Τόν Θ' όμως αιώνα οι Φράγκοι θεολόγοι και έπίσκοποι, οι όποιοι σημειωτέον έστερούντο σοβαράς παιδείας και μιās στοιχειώδους θεωρητικής έστω γνώσεως της πρό αύτών Όρθοδόξου Πατερικής Παραδόσεως, έτόλμησαν να έμφανίσουν έναν νέο τύπο Χριστιανισμού στην Δύσι, σέ προφανή αντίθεσι με την Άνατολή, και εισήγαγαν το *Filioque* στο Σύμβολο της Πίστεως, συνεισάγοντας ταυτοχρόνως

όλεθρια αίρεσι. Γι' αυτό και ό τότε Πάπας Ρώμης Λέων ό Γ' δέν δέχθηκε τήν αίρετική προσθήκη στήν Ρώμη!

Άλλωστε και οι Οικουμενικές Σύνοδοι, ιδίως δια του ζ' Κανόνος τής Άγίας Γ' Οικουμενικής Συνόδου, άπαγορεύουν αύστηρώς, επί ποινή άφορισμού, τήν όποιαδήποτε προσθαφαίρεσι στο Σύμβολο τής Πίστεως.

4. Η διαμάχη περι του Πρωτείου τής Ρώμης και του *Filioque*

Η ΣΥΝΕΧΕΙΑ στις σχέσεις Άνατολής και Δύσεως έν όψει τών θεμάτων που προέκυψαν μπορούμε να πούμε ότι ήταν όντως δραματικά περίπλοκη, διότι τό θέμα τής έπιβολής του παπικού πρωτείου συμπλέχθηκε και συνδυάστηκε με τήν παπική άδεια είσαγωγής στήν Έκκλησία του αίρετικού *Filioque*.

Άς δούμε πώς άκριβώς έχουν τα γεγονότα.

Στα μέσα του Θ' αιώνος ή έδρα τής Ρώμης θέλησε να μετατρέψη τό Πατριαρχείο της σε μία πραγματική δύναμι δικαιοδοσίας παγκοσμίου έμβελείας και άπολύτου φύσεως³³· μάλιστα για τήν έπίτευξι του στόχου αύτου, έπιστρατεύθηκαν και ψευδεπίγραφα βιβλία, οι γνωστές «Ισιδώρειες Διατάξεις» και ή λεγομένη «Κωνσταντίνειος Δωρεά»³⁴.

Ό Πάπας Νικόλαος ό Α', ό μεγαλύτερος τών μεταρρυθμιστών Παπών του πρώιμου μεσαίωνος, έχοντας τήν ύποστήριξι τών Φράγκων, ήταν **ό πρώτος που προσπάθησε να έπιβάλη τις παπικές αξιώσεις με τρόπο θίαιο**. Έπωφελούμενος μιās έσωτερικής διαμάχης στήν Έκκλησία τής Κωνσταντινουπόλεως μεταξύ τών Άγίων Πατριαρχών Ίγνατίου και Φωτίου του Μεγάλου, έπενέβη και ήλθε σε ρήξι με τήν Άνατολή³⁵.

Και ένω τό 861 μία Σύνοδος στήν Κωνσταντινούπολι, με τήν συμμετοχή μάλιστα τών αντιπροσώπων τής Ρώμης, έπεκύρωσε τήν έκλογή του Μεγάλου Φωτίου, ό ίδιος ό Πάπας τό 863, έντελώς παράνομα, καθήρεσε και άφώρισε τον Μέγα Φώτιο στήν Ρώμη ως άντικανονικώς δήθεν έκλεγέντα. Ό ιερός Φώτιος προς στιγμήν τον άγνόησε.

Τὴν ἴδια ὅμως ἐποχὴ ὁ Πάπας Νικόλαος, προκειμένου νὰ κερδίση τὴν νεοφώτιστη Βουλγαρία στὴν ἰδική του δικαιοδοσία (*ἐδῶ τώρα εἶναι τὸ κρίσιμο σημεῖο!*), **ἐπέτρεψε στους ἐκεῖ δρῶντας Φράγκους ἱεραποστόλους νὰ εἰσαγάγουν τὸ νοθευμένο Σύμβολο τῆς Πίστεως στὴν λατρεία³⁶**, καὶ ἔτσι ἦλθε σὲ διάστασι μὲ τοὺς ἴδιους τοὺς προκατόχους του, οἱ ὁποῖοι δὲν ἐπέτρεψαν τὴν νόθευσι τοῦ Συμβόλου.

Ὁ Μέγας Φῶτιος τὸ 867 κατηγόρησε πλέον τὸν Νικόλαο γιὰ **εἰσαγωγὴ αἰρέσεως** καὶ συνεκάλεσε Σύνοδο στὴν Κωνσταντινούπολι, στὴν ὁποία **κατεδίκασε** τὶς λατινικὲς καινοτομίες καὶ μάλιστα τὴν προσθήκη τοῦ αἰρετικοῦ *Filioque* καὶ καθήρεσε καὶ ἀφώρισε τὸν Νικόλαο γιὰ εἰσπήδησι στὴν Βουλγαρία καὶ εἰσαγωγὴ σὲ αὐτὴν τῶν λατινικῶν ἐθίμων³⁷.

Πολὺ ὀρθὰ λοιπὸν ὁ Μέγας Φῶτιος σὲ μία Σύνοδο κατεδίκασε καὶ καὶ τὶς δύο βασικὲς παπικὲς αἰρετικὲς ἀποκλήσεις (Πρωτεῖο, *Filioque*), μόλις αὐτὲς ἀνεφάνησαν ἀπειλητικὲς!...

Ὅμως, (παράδοξη καὶ τραγικὴ ὄντως συνέχεια!), μία ξαφνικὴ ἀλλαγὴ στὸν αὐτοκρατορικὸ θρόνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ποὺ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν πτώσι τοῦ Μεγάλου Φωτίου ἀπὸ τὸν πατριαρχικὸ θρόνο, ἐπέτρεψε τὴν σύγκλησι νέας συνόδου στὴν Κωνσταντινούπολι τὸ 869, ὑπὸ τοὺς παπικοὺς πλέον ἀντιπροσώπους, ἡ ὁποία κατεδίκασε τὸν Μέγα Φῶτιο καὶ ἐπέβαλε τὸ παπικὸ πρωτεῖο³⁸!

Παρὰ ταῦτα, τὰ πράγματα ἀποκαταστάθηκαν ἐπιτυχῶς μετὰ δέκα ἔτη.

Τὸ 879 ὁ Μέγας Φῶτιος, ὁ ὁποῖος ἀνῆλθε καὶ πάλι στὸν πατριαρχικὸ θρόνο μετὰ τὴν κοίμησι τοῦ Ἁγίου Πατριάρχου Ἰγνατίου, συνεκάλεσε Σύνοδον 383 Ἐπισκόπων στὴν Κωνσταντινούπολι, μὲ ἀντιπροσωπεΐα καὶ τοῦ νέου, Ὁρθοδόξου πλέον, Πάπα Ἰωάννου τοῦ Η΄, ἡ ὁποία κατεδίκασε καὶ πάλι τὴν περὶ τοῦ *Filioque* αἰρετικὴ διδασκαλία τῶν Φράγκων, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ τοὺς κατονομάζη, γιὰ νὰ μὴ ἐξαγριωθοῦν καὶ προβοῦν σὲ ἀντίποινα κατὰ τῶν λατινοφώνων Ὁρθοδόξων τότε ἀκόμη τῆς Ρώμης³⁹.

Ὁ ὄρος τῆς Συνόδου τοῦ 879 ἀποτελεῖ ὀριστικὴ καὶ τελεσιδίκη καταδίκη τῆς ἀποτολημθείσης προσθήκης τοῦ *Filioque* στὸ Σύμβολο τῆς Πίστεως.

Ἡ Σύνοδος αὐτὴ δύναται νὰ γίνῃ δεκτὴ ὡς ἡ **Ἡ' Οἰκουμενικὴ** ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίᾳ. Εἶναι ἀξιοσημεῖωτον, ὅτι οἱ Παπικοί, ἐνῶ τὴν ἀπεδέχθησαν ἀρχικῶς, ὅμως ἀργότερα τὴν ἀπέρριψαν, ἀφοῦ κατεδίκαζε ρητῶς τὴν αἵρεσί τους, καὶ ὠνόμασαν ὡς ἰδική τους ὀγδόη οἰκουμενικὴ τὴν Σύνοδο τοῦ 869, ἡ ὁποία κατεδίκασε τὸν Μέγα Φώτιο καὶ ἐπέβαλε τὸ Πρωτεῖον τῆς Ρώμης⁴⁰!...

Τελικὰ πότε υπέκυψε στὴν αἵρεσι ἡ ἴδια ἡ Ρώμη;

Ἡ πτῶσις στὴν αἵρεσι τῆς Ρώμης, τῆς ἔδρας τοῦ Παπισμοῦ, ἔγινε λίγο ἀργότερα, τὸ 1009, ὅταν ὁ Πάπας Σέργιος ὁ Δ' **συμπεριέλαβε** τὸ αἰρετικὸ *Filioque* στὴν ἐνθρονιστήριον ἐπιστολὴ του, καὶ γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ τὸ ὄνομά του ὡς Ὁρθοδόξου Προκαθημένου **διεγράφη** ἀμέσως ἀπὸ τὰ Δίπτυχα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἡ Ρώμη ὄντως αὐτο-αναιρέθηκε, ἐξ αἰτίας κυρίως τῆς ὑπεροψίας της...

Τὸ 1014 ὁ Πάπας Βενέδικτος ὁ Η' **εἰσήγαγε** τὸ αἰρετικὸ *Filioque* καὶ στὴν θεία λατρεία, κατὰ τὴν βασιλικὴ στέψι στὴν Ρώμη τοῦ γερμανοῦ αὐτοκράτορος Ἑρρίκου τοῦ Β'. Ἡ μυστηριακὴ κοινωνία Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως διεκόπη⁴¹.

Τὸ δὲ 1054 τὸ ὀδυνηρὸ σχίσμα **διευρύνθηκε** σὲ μία ἀδέξια προσπάθεια ἐπουλώσεώς του. Ὁ καρδινάλιος Οὐμβέρτος, ἀπεσταλμένος τοῦ Πάπα Λέοντος τοῦ Θ' στὴν Κωνσταντινούπολι γιὰ μία πιθανὴ διευθέτησι τῶν διαφορῶν, ὠλοκλήρωσε τὴν οἰκτρὰ ἀποστολὴ του μὲ τὴν κατάθεσι ἐνὸς **ἀφορισμοῦ**, τὸν ὁποῖον ἐναπέθεσε στὴν Ἁγία Τράπεζα τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας τῆς Ἁγίας τοῦ Θεοῦ Σοφίας ἐν ὥρᾳ θείας λατρείας, καὶ μὲ τὸν ὁποῖον ἀφωρίζονταν ὡς αἰρετικοὶ οἱ Ὁρθόδοξοι, διότι δῆθεν ἀφήρεσαν, ὡς πνευματομάχοι, τὸ *Filioque* ἀπὸ τὸ Σύμβολον τῆς Πίστεως! Τέτοια διαστροφή!

Ὁ Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Μιχαὴλ Κηρουλάριος συνεκά-

λεσε άμέσως Σύνοδον και παρέδωσε στο **ανάθεμα** τούς νέους αυτούς αιώθαις αίρετικούς⁴².

Ό Άγιος Γρηγόριος ό Παλαμάς λέγει ότι ή Αύτοαλήθεια, ό Χριστός, μάς άπεκάλυψε περι τής έκ μόνου του Πατρός έκπορεύσεως του Άγίου Πνεύματος: «*τò πνεύμα τής άληθείας, ό παρά του Πατρός έκπορεύεται*»⁴³. Οι Άγιοι Άπόστολοι παρέλαβαν και παρέδωσαν «*ώς έδιδάχθησαν*»⁴⁴ περι του προαιωνίου τρόπου ύπάρξεως του Άγίου Πνεύματος.

Τò *Filioque* φαίνεται ως μικρή άλλαγή, αλλά δηλώνει διαφορετική σύλληψη του Μυστηρίου τής Άγίας Τριάδος και δίδει διαφορετική λύσι στο πρόβλημα τής έν Τριάδι προσωπικής διαφοράς. Εύρισκόμεθα ένώπιον δύο άσυμβιβάστων Τριαδολογιών⁴⁵.

Άλλωστε, ή είσαγωγή ήταν αύθαιρετη, δείγμα περιφρονήσεως τής Καθολικής Έκκλησίας και του ήθους Της. Πρόκειται δηλαδή πρωτίστως περι έκκλησιολογικής αίρέσεως, όπισθεν τής όποίας εύρίσκεται, κατά τον Άγιο Γρηγόριο Παλαμά, ή του «*περιόντος πάπα περιωπή*»⁴⁶, ή περιωπή του σημερινού (τής έποχής του Άγίου δηλαδή) Πάπα, μία καινούργια έκκλησιολογική άρχή, διαφορετική από την ισχύουσα και σαφώς αντίθετη προς αύτήν⁴⁷. Δέν είναι δυνατόν, ύποστηρίζει ό Άγιος, νά άπορρίψουμε χάριν του Πάπα πολυαριθμους και μεγάλους Άγίους, άκόμη και προκατόχους του, οι όποιοι διατήρησαν την όρθή όμολογία τής Πίστεως και έκοσμήθησαν με Χαρίσματα από τον Θεόν.

Έχει όρθά παρατηρηθή, ότι **ύπάρχει σαφής σχέσις μεταξύ τής αίρέσεως του *Filioque* και του πρωτείου του Πάπα.**

Είπαμε ότι οι Παπικοί προσπαθοΰσαν, άν όχι νά ταυτίσουν, τουλάχιστον όμως νά συνδέσουν την προσωρινή έν χρόνω άποστολή του Άγίου Πνεύματος από τον Υιό στον κόσμο, με την αίώνια Έκπόρευσι Του, και έτσι έδέχοντο ούσιαστικώς την **έξάρτησι** του Άγίου Πνεύματος από τον Υιό.

Έδω άκριβώς εύρίσκεται το κλειδι τής κατανοήσεως τής λατινικής δογματικής διδασκαλίας, ότι το Άγιον Πνεύμα δέν μπορεί νά ένεργή

στὸν κόσμον ἄνευ τοῦ Πάπα, ὁ ὁποῖος χρησιμεύει ὡς ὁ μόνος καὶ ἀποκλειστικός ἀγωγὸς τῶν δωρεῶν τῆς χάριτος γιὰ ὅλη τὴν Ἐκκλησία. Ἄφοῦ ὁ Πάπας εἶναι ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ Χριστοῦ, ὅπως πιστεύουν, ἔχει τὴν ἐξουσία Του νὰ διαθέτῃ τὶς δωρεὲς ποὺ ἐπιχέονται ἀπὸ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα σὲ ὅλη τὴν Ἐκκλησία⁴⁸...

Πρόκειται, ὅπως καταλαβαίνουμε, γιὰ ἀπαράδεκτη, ἀλλὰ καὶ βλάσφημη ἑτεροδιδασκαλία!

Ἀκολουθεῖ τὸ Μῆρος Β΄

(*) *Εἰσηγήσεις*, κατὰ τὴν *ΙΑ΄ Σύναξι Ὁρθοδόξου Ἐνημερώσεως*, Κυριακὴ τῆς Ὁρθοδοξίας, 3/16.3.2003, Ἀθήνα. Τὸ κείμενο τῆς *Εἰσηγήσεως* δημοσιεύεται γιὰ πρώτη φορά, βελτιωμένο καὶ πλήρως ὑπομνηματισμένο.

1. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ, *Παλαμικά*, σελ. 13, ἐκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1983.
2. ΑΡΧΙΜ. ΙΕΡΟΘΕΟΥ ΒΛΑΧΟΥ, *Τὸ Συνοδικὸν τῆς Ὁρθοδοξίας*, στὸ Ἐκκλησία καὶ Ἐκκλησιαστικὸ Φρόνημα, σελ. 277-279, ἐκδ. Ἱερᾶς Μονῆς Γενεθλίου τῆς Θεοτόκου (Πελαγίας), 1990.
3. Α΄ Τιμοθ. γ΄ 15.
4. «Λόγος Ἀποδεικτικὸς Πρῶτος, Περὶ τῆς Ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος», *Πρόλογος*, Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ Ἔπαντα τὰ Ἔργα, τ. 1, σελ. 75, ΕΠΕ, Θεσσαλονίκη 1981.
5. Ἰωάν. ιδ΄ 6.
6. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΛΟΡΟΦΣΚΥ, *Ἁγία Γραφή - Ἐκκλησία - Παράδοσις*, σελ. 134, ἐκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1976.
7. Αὐτόθι, σελ. 148.
8. Ἰωάν. ιδ΄ 17.
9. Ἰωάν. ιστ΄ 13.
10. «Ἀναίρεσις γραύματος Ἰγνατίου», § 3, Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ Ἔπαντα τὰ Ἔργα, τ. 3, σελ. 608, ΕΠΕ, Θεσσαλονίκη 1983.
11. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ, *Παλαμικά*, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 197.
12. JOHN MEYENDORFF, *A Study of Gregory Palamas*, p. 179-180, The Faith Press, London 1964.
13. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΦΛΟΡΟΦΣΚΥ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 133.
14. JOHN MEYENDORFF, *The Orthodox Church - Its Past and Its Role in the World Today*, p. 214, St. Vladimir Seminary Press, 1981.
15. JOHN MEYENDORFF, *The Orthodox Church...*, p. 31.
16. REV. JOHN ROMANIDES, *Orthodox Ecclesiology According to Alexis Khomiakov*, «Greek Orthodox Theological Review», 2, Easter 1956, p. 62-63.
17. JOHN MEYENDORFF, *The Orthodox Church...*, p. 226.
18. «Λόγος ὑπὲρ τῶν ἱερῶς Ἠσυχασόντων - Ὁ Τρίτος τῶν Προτέρων», § 15, Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ Ἔπαντα τὰ Ἔργα, τ. 2, σελ. 182, ΕΠΕ, Θεσσαλονίκη 1982.
19. «Λόγος Ἀποδεικτικὸς Δεύτερος, Περὶ τῆς Ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος», § 2-3, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 184.

20. ΠΑΝ. ΧΡΗΣΤΟΥ, *Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς*, «Θρησκευτική καὶ Ἠθική Ἐγκυκλοπαιδεία», τόμος Δ΄, στλ. 779, ἐκδ. Ἄ. Μαρτίνου, Ἀθήναι 1964.
21. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 196-198.
22. Βλ. ἐνδεικτικῶς: «*Λόγος ὑπὲρ τῶν ἱερῶς Ἦουχαζόντων - Πρῶτος κατὰ τῶν Δευτέρων*», § 3, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 574, καὶ «*Λόγος ὑπὲρ τῶν ἱερῶς Ἦουχαζόντων - τῶν ὑστέρων ὁ Δεύτερος - Περὶ Προσευχῆς*», § 2, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 350.
23. Βλ. Ματθ. ιστ' 8· Λουκ. κδ' 32· Ἰωάν. κα' 15-17.
24. JOHN MEYENDORFF, *The Orthodox Church...*, p. 12-13.
25. JOHN MEYENDORFF, *The Orthodox Church...*, p. 211· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *St. Peter in Byzantine Theology*, στὸ *The Primacy of Peter in the Orthodox Church*, p. 10, The Faith Press, London 1963.
26. JOHN MEYENDORFF, *The Orthodox Church...*, p. 15-16· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Byzantine Theology - Historical Trends and Doctrinal Themes*, p. 98, Fordham University Press, New York 1974.
27. ΑΓΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, PG τ. 46, στλ. 312C: «*Πρὸς τοὺς ἀχθομένους ταῖς ἐπιτιμήσεσι*».
28. JOHN MEYENDORFF, *The Orthodox Church...*, p. 212-213.
29. JOHN MEYENDORFF, *The Roman Primacy in the Canonical Tradition up to the Council of Chalcedon*, στὸ *Orthodoxy and Catholicity*, p. 49-78, Sheed and Ward, New York 1966.
30. JOHN MEYENDORFF, *The Orthodox Church...*, p. 36-37.
31. JOHN MEYENDORFF, *The Orthodox Church...*, p. 41-43· ΙΩΑΝΝΟΥ ΡΩΜΑΝΙΔΟΥ, *Φράγχοι, Ρωμαῖοι, Φεουδαλισμὸς καὶ Δόγμα*, στὸν Δικτυακὸ Τόπο romanity.org: ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *An Orthodox Look to the Ecumenical Movement*, «*Greek Orthodox Theological Review*», 10, Summer 1964, p. 9.
32. Βλ. ΑΡΧΙΜ. ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΜΠΙΛΛΑΗ, *Ἡ Αἴρεσις τοῦ Filioque*, τ. Α΄, *Ἱστορική καὶ Κριτική Θεώρησις τοῦ Filioque*, σελ. 31-161, ἐκδ. Ὁρθοδόξου Τύπου, Ἀθήναι 1972· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ὁρθοδοξία καὶ Παπισμὸς*, τ. Β΄, *Ἡ Ἐνωσις τῶν Ἐκκλησιῶν*, σελ. 110-142, ἐκδ. Ὁρθοδόξου Τύπου, Ἀθήναι 1969· ΙΩΑΝΝΟΥ ΡΩΜΑΝΙΔΟΥ, *Δογματικὴ καὶ Συμβολικὴ Θεολογία τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, τ. Α΄, σελ. 314-353, ἐκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1999· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ρωμηοσύνη-Ρωμανία-Ρούμελη*, σελ. 88-89, ἐκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1975· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *The Filioque in the Dublin Agreed Statement 1984*, στὸν Διακτυακὸ Τόπο romanity.org: ΒΛΑΔΙΜΗΡΟΥ ΛΟΣΚΙ, *Ἡ Ἐκπόρευσις τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Τριαδικῇ Θεολογίᾳ*, στὸ Κατ' Εἰκόνα καὶ καθ' Ὁμοίωσιν, σελ. 63-88, ἐκδ. Β. Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη 1974· ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΥ ΡΑΝΤΟΒΙΤΣ, *Ὁ Τριαδολογικὸς Χαρακτήρ τῆς Ὁρθοδόξου Πνευματολογίας*, σελ. 24-29, Ἀθήναι 1971· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Τὸ Μυστήριον τῆς Ἁγίας Τριάδος κατὰ τὸν Ἅγιον Γρηγόριον Παλαμᾶν*, σελ. 143-145, Ἀνάλεκτα Βλατάδων 16, ἐκδ. Π.Ι.Π.Μ., Θεσσαλονίκη 1973· JOHN MEYENDORFF, *Byzantine Theology...*, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 91-93· MICHAEL AZKOUL, *Saint Photios and the Filioque*, στὸ *On The Mystagogy of the Holy Spirit*, p. 1-27, Studion Publishers, 1983· ΙΩΑΝΝΟΥ ΖΗΖΙΟΥΛΑ, *Δυτικὴ Θεολογία*, Πανεπιστημιακὸς Σημειώσις, Θεσσαλονίκη 1986· ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΖΗΣΗ, *Θεολογικὰ Προβλήματα στὴ Σύνοδο Φερράρας - Φλωρεντίας*, σελ. 52-59, Θεσσαλονίκη 1986· ΑΡΧΙΜ. ΠΛΑΚΙΔΑ DESEILLE, *Ὁ Ἅγιος Αἰγυπτίνος καὶ τὸ «Filioque»*, στὸ *Ἡ Πορεία μου πρὸς τὴν Ὁρθοδοξία*, σελ. 71-112, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήναι 1986· ALASDAIN HERON, *Filioque*, στὸ *Dictionary of the Ecumenical Movement*, p. 423-424, ed. WWC, Geneva 1991· ΑΡΧΙΜ. ΙΕΡΟΘΕΟΥ ΒΛΑΧΟΥ, *Ἅγιον*

Πνεῦμα καὶ Λατῖνοι, στὸ Ἐκκλησιαστικὸν Ἐπιτομικὸν Ἐγκύκλιον τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἁγίου Πνεύματος (Πελαγίας), 1989· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Βασικὲς θέσεις γὰρ τὸ Filioque*, «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια», ἀριθ. 403/16.10.1995.

33. JOHN MEYENDORFF, *The Orthodox Church...*, p. 45.

34. JOHN MEYENDORFF, *The Orthodox Church...*, p. 47· ΑΡΧΙΜ. ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΜΠΙΛΛΑΛΗ, *Ὁρθοδοξία καὶ Παπισμός*, τ. Α΄, *Κριτικὴ τοῦ Παπισμοῦ*, σελ. 162-166, ἐκδ. Ὁρθοδόξου Τύπου, Ἀθήναι 1969· ΣΠΥΡΟΥ ΤΡΩΙΑΝΟΥ, *Σχίσμα: Προανάκρουσμα καὶ Ἀπόηχος*, «Ἱστορικά», ἀριθ. 132, σελ. 21, ἐκδ. ἐφημερ. Ἐλευθεροτυπία, 2.5.2002.

35. ΑΡΧΙΜ. ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΜΠΙΛΛΑΛΗ, *Ὁρθοδοξία καὶ Παπισμός*, τ. Α΄, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 210· JOHN MEYENDORFF, *The Orthodox Church...*, p. 47-49· ΑΛΕΞΙΟΥ ΣΑΒΒΙΑΔΗ, *Βυζάντιο-Δύσι: Τὰ Τρία Σχίσματα*, «Ἱστορικά», ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 26-28.

36. ΑΡΧΙΜ. ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΜΠΙΛΛΑΛΗ, *Ὁρθοδοξία καὶ Παπισμός*, τ. Α΄, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 211-212· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἡ Αἵρεσις τοῦ Filioque*, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 123-127· JOHN MEYENDORFF, *The Orthodox Church...*, p. 49-50.

37. ΑΡΧΙΜ. ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΜΠΙΛΛΑΛΗ, *Ὁρθοδοξία καὶ Παπισμός*, τ. Α΄, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 215-216· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἡ Αἵρεσις τοῦ Filioque*, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 127 -130· JOHN MEYENDORFF, *The Orthodox Church...*, p. 50.

38. JOHN MEYENDORFF, *The Orthodox Church...*, p. 50· ΙΩΑΝΝΟΥ ΡΩΜΑΝΙΔΟΥ, *Ρωμηοσύνη-Ρωμανία-Ρούμελι*, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 65· J.M. HUSSEY, *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*, p. 80-81, Clarendon Press, Oxford 1986.

39. ΑΡΧΙΜ. ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΜΠΙΛΛΑΛΗ, *Ὁρθοδοξία καὶ Παπισμός*, τ. Α΄, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 216-217· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἡ Αἵρεσις τοῦ Filioque*, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 130-140· JOHN MEYENDORFF, *The Orthodox Church...*, p. 51-52· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Byzantine Theology...*, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 92· ΙΩΑΝΝΟΥ ΡΩΜΑΝΙΔΟΥ, *Ρωμηοσύνη-Ρωμανία-Ρούμελι*, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 80· J.M. HUSSEY, *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*, ἐνθ' ἄνωτ., p. 84-85.

40. ΑΓΙΟΥ ΝΕΚΤΑΡΙΟΥ, *Περὶ τῶν Αἰτίων τοῦ Σχίσματος*, τ. Α΄, σελ. 273, ἐκδ. Νεκτ. Παναγοπούλου, Ἀθήναι 1998²· ΑΡΧΙΜ. ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΜΠΙΛΛΑΛΗ, *Ἡ Αἵρεσις τοῦ Filioque*, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 132.

41. ΑΡΧΙΜ. ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΜΠΙΛΛΑΛΗ, *Ὁρθοδοξία καὶ Παπισμός*, τ. Α΄, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 245· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἡ Αἵρεσις τοῦ Filioque*, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 141-148· JOHN MEYENDORFF, *The Orthodox Church...*, p. 52-53.

42. ΑΡΧΙΜ. ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΜΠΙΛΛΑΛΗ, *Ὁρθοδοξία καὶ Παπισμός*, τ. Α΄, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 223-233· ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἡ Αἵρεσις τοῦ Filioque*, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 149-160· JOHN MEYENDORFF, *The Orthodox Church...*, p. 54-56· J.M. HUSSEY, *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*, ἐνθ' ἄνωτ., p. 133-136· ΑΛΕΞΙΟΥ ΣΑΒΒΙΑΔΗ, *Βυζάντιο-Δύσι: Τὰ Τρία Σχίσματα*, «Ἱστορικά», ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 28-30.

43. Ἰωάν. ιε΄ 26.

44. «Λόγος Ἀποδεικτικὸς Πρῶτος, Περὶ τῆς Ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος», *Πρόλογος*, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 76.

45. ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΥ ΡΑΝΤΟΒΙΤΣ, *Τὸ Μυστήριον τῆς Ἁγίας Τριάδος κατὰ τὸν Ἅγιον Γρηγόριον Παλαμᾶν*, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 144, 145.

46. «Λόγος Ἀποδεικτικὸς Δεύτερος, Περὶ τῆς Ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος», § 4, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 86.

47. ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΥ ΡΑΝΤΟΒΙΤΣ, *Τὸ Μυστήριον τῆς Ἁγίας Τριάδος κατὰ τὸν Ἅγιον Γρηγόριον Παλαμᾶν*, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 146, 147.

48. ΑΡΧΙΜ. ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ ΜΠΙΛΛΑΛΗ, *Ὁρθοδοξία καὶ Παπισμός*, τ. Β΄, ἐνθ' ἄνωτ., σελ.

135· Βλ. καὶ ΑΡΧΙΜ. ΠΛΑΚΙΔΑ DESEILLE, *Ἡ Πορεία μου πρὸς τὴν Ὁρθοδοξία*, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 126· PHILIP SHERRARD, *Ὁ Παπισμός, ἡ Ἐκκλησία καὶ τὸ Σχίσμα*, σελ. 106, ἐκδ. Πেমπτουσία, Ἀθήνα 1992.